

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В БУДИНКУ СИРІТ ЯНУША КОРЧАКА

В. І. МИСЬКО

Задоволення потреб та створення оптимальних умов для реалізації інтересів дітей (особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), їхньої самореалізації поступово перетворюються з гуманістичних гасел у пріоритетну спрямованість соціальної та правової політики в Україні. Причиною таких трансформацій стає усвідомлення необхідності усунення впливу негативних наслідків, що виникають у ході політико-суспільних змін, а також переконання в тому, що діти – повноправна і рівноцінна частина суспільства.

Для успішного вирішення проблеми повноцінного і всебічного розвитку дитини в сучасних умовах необхідні спільні зусилля фахівців у різних сферах діяльності, які володіють сучасними формами, методами та технологіями вирішення соціальних проблем. Проте окрім сучасних засобів та можливостей важливим, на нашу думку, є використання досвіду соціального виховання педагогів минулого. Одним із них є постать видатного польського педагога – Януша Корчака.

Життєвий, творчий та професійний шлях Я. Корчака став об'єктом аналізу та предметом наслідування багатьох поколінь педагогів. Сьогодні спадщина Я. Корчака вивчається з особливою ретельністю та науковим інтересом як в Україні, так і за кордоном. Зокрема дослідженням педагогічних поглядів і діяльності Я. Корчака у різні періоди займалися: біографи польського педагога А. Левін, Й. Ольчак-Ронікер, Н. П'ясецька, Е. Вільчковський, Т. Єрмакова (забезпечення умов для оптимального росту і розвитку дітей, їхнього фізичного виховання); Т. Довга (індивідуальний підхід до пізнання дитини), Р. Валеєва, О. Медведева, О. Варпаховська, (особливості життєдіяльності сиротинця Будинку Сиріт); Н. Ушакова, А. Мудрик (проблеми соціалізації, адаптації в Будинку Сиріт та технології соціальної роботи з вихованцями).

Мета статті полягає у розкритті технологій соціально-виховної роботи, що застосовувались у Будинку Сиріт видатним польським педагогом Янушем Корчаком у Варшаві на початку минулого століття та доведенні їх актуальності в умовах сьогодення.

Януш Корчак (Генрік Гольдшміт) – автор унікальної системи виховання, яка була впроваджена в Будинку Сиріт та, частково, в сиротинці „Наш дім” і ґрунтувалася на його педагогічній концепції дитиноцентризму. На початку ХХ століття у Варшаві був заснований та почав працювати під керівництвом польського педагога-новатора Януша Корчака Будинку Сиріт, який став справою його життя. У цій установі видатний педагог „зробив спробу створити якесь ідеальне співтовариство людей, прообраз держави...” [2, с. 23].

Діти варшавської бідноти, діти-сироти, котрі потрапляли в Будинку Сиріт, в переважній більшості, зустрічалися з невідомими до цього в їхньому житті речами: особистим ліжком, білизною, розпорядком дня, режимом харчування, традиціями та святами, які проводилися в сиротинці. Я. Корчак був переконаний, що успішна соціалізація, виправлення дитини, котра потрапила в складні життєві обставини, полягає в „створенні умов для одужання”, а для цього потрібно, як зазначав сам педагог, „багато світла і тепла, свободи і веселощів. Дитина сама по собі захоче прагнути до виправлення. Я її підтримую – здоровою атмосферою мого інтернату” [6, с. 412].

За словами А. Левіна, Я. Корчак „...прагнув до створення виховного середовища, у якому дитина буде почуватися добре, де може бути собою, і де взаємостосунки між дітьми і дорослими будуть опиратися на засадах соціальних вимог, що поважають права обох сторін” [15, с. 208]. Таким чином, вперше переступивши поріг Будинку Сиріт, діти зустрічалися з реалізацією технології виховуючого та розвиваючого середовища. Адже будівля знаходилася в глибині саду, за ним – майданчик для ігор. У підвалі розташовувалися службові приміщення: кухня, комора, пральня, котельня, душові, роздягальня. На першому поверсі – великий зал для спільних занять, класні кімнати, майстерні та канцелярія.

В контексті технології виховуючого середовища одним з дієвих прийомів виховного впливу був черговий винахід Януша Корчака – парі, яке укладалося між вихователем і вихованцем, і метою якого було поступове зниження гостроти девіації, із залученням до цього процес активної особистої мотивації вихованця.

Я. Корчак розкриває особливості реалізації технологій соціально-виховної роботи з дітьми з найбільш вразливих соціальних класів в педагогічній праці „Школа життя”. Як зазначає Р. Валєєва, його „Школа життя” нагадує сучасний центр розвитку дитини, де діти соціалізуються за допомогою комбінування процесів пристосування і відособлення. Дитина навчається навичкам рефлексії та вмінню слідувати соціальним нормам, веде щоденник, опікає товариша і бере участь в роботі загальних зборів, органу самоврядування. На думку Я. Корчака, дитина проходячи таку „Школу життя”, здобуває знання про саму себе і про суспільство, розвиває життєві громадські вміння, навички, стає унікальною особистістю зі своїм досвідом соціалізації, своїми поглядами і принципами. „У „Школі життя” Я. Корчак пропонує своє виховне вирішення соціальної проблеми. Знищення соціальних суперечностей капіталізму потрібно почати саме зі створення подібних шкіл” [1, с. 18].

Виховання щасливої людини, цілісної особистості, на думку Я. Корчака, повинно починатися зі здорового росту і фізіологічного розвитку. В цьому контексті провідною виступає здоров'язберігаюча технологія. На думку педагога, формування, збереження та відновлення фізичного здоров'я дітей становило необхідну передумову їхнього психічного здоров'я як у дитячому віці, так і в дорослому житті.

Аналізуючи педагогічну спадщину Я. Корчака та теоретично досліджуючи його напрацювання, Н. П'ясецька виділяє основні завдання організації фізично-оздоровчої діяльності та профілактики фізичного та психічного здоров'я дітей:

- забезпечення профілактики фізичного та психічного здоров'я дитини;
- формування в дітей турботливого ставлення до власної фізичної чистоти;
- вироблення в дітей навичок і умінь збереження і зміцнення власного здоров'я;
- обов'язкове медичне обстеження дітей;
- спостереження за фізичним та психічним станом дітей;
- вимогливе ставлення до раціону харчування дітей;
- турботливе ставлення до фізичної чистоти, формування в них гігієнічних навичок;
- свідоме визнання ними потреби здорового способу життя;
- щорічний літній відпочинок [9, с. 131].

Здоров'я, в розумінні Я. Корчака, є основним елементом життя, найбільшим добром. „Підніс я руки догори, очі широко розплющив, груди розправив свої, вуста розтулив у посмішці, обличчя підвів до неба. Вдивляюся, чекаю, дослухаюся. В жилах моїх вже не кров струменить. А що? Радість!... Не треба мені крил, не обтяжує мене земля. Нехай: наді мною хмари плывуть, навкруги тисячі рослин наївних і щирих, замислено-гідних. Струмок співуче дзюркотить” [11, с. 323].

В творі „Право на повагу” Я. Корчак описує здоров'я так: „Як кожна постраждала функція та уражений орган страждає від болю і намагається відновити рівновагу і вирішити це завдання. Скільки чудес у рості рослини і людини, в серці, мозку, подиху. Найдрібніший рух чи зусилля – вже міцніше серце тріпоче, вже живішим є пульс. Ту саму силу і витривалість має також душа дитини. Існує певна моральна рівновага і пильність совісті” [12, с. 48].

Польський педагог спонукав дітей самих піклуватися про своє здоров'я, прививав їм розуміння того, що здоров'я – найважливіше багатство людини, і був переконаний, що дітям, як і дорослим, хочеться бути здоровими і сильними, тільки діти не знають, що для цього треба робити.

Януш Корчак, щоденно працюючи в Будинку Сиріт, мав можливість систематично вивчати та аналізувати психофізичний розвиток своїх вихованців. Вимірювання та реєстрація даних росту, ваги, а також щоденні спостереження за поведінкою, настроєм, зміною емоційних станів дітей протягом багатьох років давали йому великий статистичний матеріал для узагальнення й порівняння, визначення висновків і формування педагогічних рекомендацій, які стосувалися підвищення ефективності виховного процесу. Основна увага при цьому зосереджувалася на з'ясуванні причин різних відхилень у фізичному розвитку, які, на його думку, залежали від стану здоров'я дитини, а також від її стосунків із ровесниками, вихователями, учителями та від успіхів у навчанні й особистому житті.

У педагогічній системі Я. Корчака фізичне виховання було одним зі складників загальної системи всебічного виховання дітей та молоді на шляху до формування усталеної поведінки збереження здоров'я. Характерною рисою цієї системи була відсутність примусу до вихованців, їх опертя на свободу й засади, які діти самі свідомо сприймали.

Аналізуючи педагогічну спадщину Я. Корчака, дослідник Е. Вільчковський визначає такі основні завдання організації фізкультурно-оздоровчої діяльності й профілактики захворювань у вихованців будинків сиріт, якими керував видатний педагог:

- забезпечення профілактики вад у дітей, які пов'язані з їхнім фізичним та психічним здоров'ям;
- вироблення у вихованців турботливого ставлення до гігієни особистої та суспільної;
- формування у вихованців умінь та навичок збереження й зміцнення власного здоров'я;
- обов'язкові систематичні медичні обстеження дітей;
- медично-педагогічні спостереження за фізичним і психічним станом вихованців;
- вимогливе ставлення до раціону харчування дітей;

- свідоме визначення вихованцями потреби в здоровому способі життя (відмова від тютюнопаління та вживання алкогольних напоїв);

- щорічний активний літній відпочинок дітей [3, с. 14].

Одним із популярних засобів та організаційних форм фізичного виховання в будинках сиріт були рухливі й спортивні ігри. Я. Корчак у своїй виховній системі вміло реалізував принцип індивідуального підходу до вихованців і вважав, що в іграх дитина не тільки вдосконалює свою моторику, а й навчається спілкуватися зі своїми однолітками, засвоює позитивні норми поведінки в колективі. Тому різноманітні ігри, на його думку, сприяють усебічному розвитку дітей і готують їх до майбутнього дорослого життя. Він зазначав: „Не те важливе, в яких іграх бере дитина участь, а що при цьому вона відчуває і про що думає” [7, с. 470].

У своїх творах педагог неодноразово звертався до питання щодо ролі та завдань вихователя в процесі формування особистості, побудови стосунків учителя й учня, виховання в учнів потреби в здоров'ї. [5, с. 10]. Так, у його працях часто зустрічаються думки про спільність професійних інтересів лікаря і педагога. Заслуговує на увагу його твердження про те, що і лікар, і педагог, спостерігаючи за дитиною, відмічають певні симптоми, що характеризують стан її здоров'я. Наприклад, лікаря занепокоять: висип на шкірі, кашель, підвищена температура. Вихователь помітить інше – посмішку, сміх, рум'янець, плач, позіхання, крик, зітхання. З огляду на це, Я. Корчак наполягав на уважному, вдумливому ставленні до дитини, врахуванні індивідуальних особливостей розвитку дитячого організму [4].

Для налагодження сприятливої виховної атмосфери в Будинку Сиріт Я. Корчак застосовує технологію соціальної адаптації дітей в громадській установі. „Новачки, які у фізичному і моральному відношенні не готові для роботи та діяльності в „школі життя”, проходять „лікування” в спеціальній колонії, яка знаходиться далеко від міста і повторює структуру самої школи. Пройшовши курс лікування, вони повертаються в „школу життя” і продовжують самостійну трудову діяльність” [1, с. 18].

Соціально-психологічна адаптація в інтернаті, активна особиста позиція, усвідомлення соціального статусу та рольова поведінка забезпечували дитині комфорт у соціальному середовищі. Я. Корчак увів в двох дитячих будинках плебісцити (голосування вихованців на предмет особистого ставлення до новачка у сиротинці). І результат голосування, і громадянське звання (присвоєне після голосування) допомагали дитині поглянути на себе з боку, мотивували при низькому статусі на виправлення, компенсували недоліки сімейного тепла через систему опіки. Стосовно ж опікуна технологія опіки допомагала самостверджуватися за допомогою позитивних результатів опікуваного, розвивати навички рефлексії (ведення щоденника) і відповідальності (звіт на раді самоврядування).

Призвичаїтись до умов співжиття в сиротинці було половиною справи. Складність полягала у наступному – допомогти дитині знайти себе. Технологія зміни у свідомості і поведінці дітей проявлялася в наступному. Для Я. Корчака дитина була суб'єктом всіх соціальних процесів, які її стосувалися. Він ставив своєю метою виховувати людей, а не овечок, працівників, а не проповідників. Педагог вважав, що будь-який прояв соціальної несправедливості (майнової, соціальної, етнічної, релігійної) може призвести до зриву адаптаційних механізмів. І часто технологія простого розуміння дитини нормалізує її соціальну поведінку.

Польський педагог створював у Будинку сиріт свій власний гуманний соціум, стартовий майданчик соціального виховання дітей. Виконуючи соціальне замовлення єврейської громади щодо створення нового типу експериментальної соціальної установи для дітей, Я. Корчак сам визначав набір засобів соціалізації, матеріальну і духовну культуру, спілкування, методи виховання і навчання, заснованих на принципах індивідуального підходу, поступовості, врахування психофізичних особливостей дітей, таким чином реалізовував управлінську технологію.

Керувати дитячим будинком, де одночасно перебувають більше сотні дітей, а також забезпечити вихованцям можливості усамітнитися і зосередитися на собі було складно. Отож Я. Корчак вводить технологію „спокійного кута”, оскільки дітей стомлюють шум і біганина в усіх громадських виховних закладах, схожих на казарму. На другому поверсі – кімнати бурсистів і галерея. На третьому поверсі – дві спальні для хлопчиків і дівчаток, розділені кімнатою вихователя, та санвузли. „Якщо можна було б у майбутньому надбудувати поверх, я висловився б за готельну систему: коридор, а по обидва боки невеликі кімнати ...” [6, с. 215]. Кімната Я. Корчака перебувала на горищі: „Архітектор повинен помістити керівника установи так, щоб він змушений був стати вихователем, щоб він бачив і чув дитину не тільки тоді, коли дитина входить за викликом в кабінет” [6, с. 215]. На думку А. Мудрика, особистісний підхід у соціальному вихованні, „послідовне ставлення до вихованця як до особистості, як до відповідального і усвідомленого суб'єкта власного розвитку” сприяє ефективності всієї соціальної роботи [8, с. 216].

Для педагога завжди в пріоритеті були взаємодія та живе спілкування з дитиною. Відверта розмова могла проявити повагу до дитини, уможливити її право висловити свою думку, позицію. В Будинку Сиріт реалізувався великий арсенал форм взаємодії. В комплексі взаємодія та діалог

створювали унікальну атмосферу довіри, взаєморозуміння та підтримки, які мали значний „лікувальний вплив”. Для досягнення такого рівня взаємовідносин Я. Корчак запропонував технологію налагодження взаємодії „дорослий – дитина”, охарактеризувавши її наступним чином: „Моя робота потребує 4 етапів. Перший – знайти свій власний шлях. Другий – знайти істину дітей. Третій – об’єднати свою істину з їх. Четвертий – продовжити наш спільний з ними шлях з технічної точки зору і йти по ньому” [10, с. 70].

Одного разу обравши благо дитини метою свого життя, польський педагог замислювався над такою організацією сьогодення дитини, яка б у майбутньому привела її до щасливого дорослого життя. „Корчака цікавить життєва ситуація, суспільна позиція, можливості самореалізації кожної дитини, незалежно від того, з якого середовища вона походить, яку визнає віру, якої національності. Із особливою увагою та піклуванням аналізує ситуації тих дітей, котрих доля скривдила найбільше” [15, с. 196]. На нашу думку – це технологія діяльності (життєвого плану). Характеристику цієї технології Я. Корчак представив у промові, яку виголошував випускникам Будинку сиріт: „Ми нічого вам не даємо. Ми не даємо вам Бога, бо кожен з вас повинен сам знайти його в своїй душі, не даємо Батьківщини, бо її ви повинні знайти працею свого серця і розуму. Не даємо любові до людини, бо немає любові без пробачення, а пробачення є тяжка праця, і кожен повинен узяти її на себе. Ми даємо вам одне, даємо прагнення до кращого життя, якого немає, але, яке колись буде, до життя по правді і справедливості. І може бути, це прагнення приведе вас до Бога, Батьківщини і любові” [14, с. 61–62]. З цієї промови можна зробити низку висновків, а саме: немає таких цінностей, які можна було б дітям нав’язати, оскільки цінність стає значущою, коли вона сформується завдяки внутрішнім зусиллям, праці, блукаючи шляхом, на якому неодмінно будуть перепони. Але лише за умов подолання цих перепон людина стає самодостатньою особистістю, а не конформною, такою, що піддається маніпуляціям чи бездумно виконує чийсь волю. „Щоденні зусилля, краще коли значні, є засобом досягнення мети” [13, с. 50].

Шукаючи можливості поширення своїх педагогічних ідей, системи виховання, цілого арсеналу виховних засобів, методів роботи Я. Корчак створив педагогічну семінарію – Бурсу, таким чином реалізував технологію соціальної профорієнтації молоді. Бюджет не дозволяв набрати кваліфікований персонал. А завдяки Бурсі молоді люди проходили щодня тригодинну практику під керівництвом досвідчених педагогів, аналізували щоденникові записи щодо опікуваної дитини і брали участь у семінарах, отримували вищу освіту. Деякі бурсисти були вихованцями інтернату, що забезпечувало їм плавну соціальну адаптацію, самовизначення і самореалізацію на початкових етапах становлення педагогічної діяльності та громадянської позиції.

Метою соціально-виховної роботи та посвятою всього життя Я. Корчака була дитина, її благо. Діти в Будинку Сиріт отримували недоступний їм удома досвід соціально схвалюваної поведінки і взаємовідносин з оточуючими. Умови формування та процеси стимулювання позитивних рис поведінки сприяли створенню технологій соціально-виховної роботи, які були новаторськими на початку ХХ століття і не втратили ефективності сьогодні. Адже актуальними залишаються безпечні умови життя та здоровий ріст і розвиток дитини, налагодження взаємодії з дитиною за принципом рівноправності, пріоритетність центральної позиції дитини у всіх площинах її життєдіяльності, реалізація виховної функції за умови усвідомлення дитиною значення виховуваних цінностей, і на основі цього перетворення зовнішніх норм у внутрішні правила поведінки. Звернення до педагогічної спадщини Януша Корчака в питанні технологізації соціально-виховної роботи з дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківської опіки та дітьми, що опинилися у важких життєвих обставинах через призму сучасних умов забезпечує педагогів, соціальних педагогів та соціальних працівників апробованими успішними методами, формами та технологіями соціально-виховної роботи.

Список використаної літератури:

1. Валеєва Р.А. Гуманистическая педагогика Януша Корчака : [учеб. пособие] / Р.А. Валеєва; Рос. о-во Я. Корчака. – Казань: КГПИ, 1994. – 114 с.
2. Варпаховская О. Печаль и труд Януша Корчака. / О. Варпаховская, О. Медведева // Мир образования. – 1996. – №3. – С. 21–26.
3. Вільчковський Е. Януш. Корчак про фізичне виховання дітей та молоді / Е. Вільчковський, А. Вільчковська, В. Пасічник // Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: А.В. Цьось та ін.]. – Луцьк, 2012. – № 3(19). – С. 13–16.
4. Довга Т. Валеопедагогічні ідеї в гуманістичному досвіді Януша Корчака і Василя Сухомлинського [Електронний ресурс] / Т. Довга. – Режим доступу : <http://ukped.com/statii/istorija-pedagogiki/4875-valeopedahohichni-idei-v-humanistychnomu-dosvidi-yanusha-korchaka-i-vasyliya-sukhomlynskoho.html>
5. Єрмакова Т. Педагогічні погляди Януша Корчака щодо формування здорової особистості / Т. Єрмакова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Східноєвроп. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: А.В. Цьось та ін.]. – Луцьк, 2014. – № 1 (25). – С. 8–11.

6. Корчак Я. Избранные педагогические произведения / пер. с пол. К. Э. Сенкевич ; сост. и авт. примеч. Е.С. Рубенчик ; отв. ред. А. Г. Хрипкина ; вступ. сл. : М. Кондакова и М. Шабановой, А. Левина. – М.: Педагогика, 1979. – XXII. – 473 с.
7. Корчак Януш Избранное. / пер. с пол. Н. Я. Подольская, К. Э. Сенкевич. – К. : Рад. школа, 1983. – 528с.
8. Мудри. А. В. Соціалізація вчора і сьогодні : [навчально-методичний посібник] / А.В. Мудрик. – М. : МПСІ, 2006. – 426 с.
9. П'ясецька Н. Вплив сім'ї на формування валеологічної культури дітей у педагогічній спадщині Януша Корчака / Н. П'ясецька // Гуманістичні ідеї педагогічної спадщини Януша Корчака в XXI столітті : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 жовтня 2003 року. – Умань, Науковий світ, 2003. – С. 128–131.
10. Польський педагог-гуманіст Януш Корчак (1878-1942). До 125-річчя з дня народж. : [біобібліогр. покажч.] / уклад. : В. В. Вербова, Н. А. Горбенко, С. В. Іщук, С.В. Петровська; під ред. : Р.С. Жданова, Н.Г. Богун. – К., 2003. – 124 с.
11. Януш Корчак. Дитя людське : Вибрані твори / упор. С. Петровська, (пер. з пол. В. Каденко, О. Ірванець, К. Москалець). – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 536 с.
12. Януш Корчак. Право на повагу : Вибрані твори / упор. І. Ковальчук (пер. з пол. І. Ковальчук, Б. Матіяш, Р. Свято). – Київ : Дух і літера, 2012. – 328 с.
13. Korczak J. Dzieła: W 16 t. T 14 (2). Pisma rosproszone. Listy. (1913-1939). – Warszawa. : IBL, 2008. – 432 s.
14. Korczak J. Pozegnanie. / J. Korozak. Pisma wybrane: W 4-h t. T. 2 – W. : NK, 1984. – 450 s.
15. Lewin A. Korczak znany i nieznan. – W.: Wyższa szkoła pedagogiczna, 1999. – 547 s.

**Рецензент – д.пед.н., професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Т. О. Логвиненко**